

КА ФОРМИРАЊУ НОВИХ СЛОВЕНСКИХ ФИЛОЛОГИЈА У САВРЕМЕНОЈ ЕТАПИ*

АЛЕКСАНДАР ДМИТРИЈЕВИЧ ДУЛИЧЕНКО

UDK 808.63—801

Катедра за словенску филологију, Тарту (СССР)

Изворни научни рад

До данас су дисциплине које се традиционално укључују у филологију садржински прошле велик пут и постигле доста висок ниво теоретског развоја. Сâмò постојање таквих дисциплина представља резултат постепених дезинтеграционих процеса, којима је током дугог периода била подвргнута филологија. У вези с тим све се изнова и изнова појављује неопходност општег погледа на стање филологије уопште и нарочито појединачних филологија. Овдје је битно издвојити два правца: с једне стране, то су она дискусабилна питања која остају дискустабилним током деценија, с друге — то су питања која вријеме поставља, која ничу у вези са неравномјерним развитком филолошких дисциплина и из низа других разлога.

Ако се има у виду прво, онда је овдје дискусабилан сам садржај појма »филологија«. Савремени лингвистички рјечници и приручници дају такав дијапазон дефиниција да од филологије у правом смислу ријечи ништа, по свој прилици, и не остаје. У готово петнаестак дефиниција које смо анализирали испољавају се у најмању руку двије основне тенденције:

* Реферат на Московском научном скупу у част 150. годишњице универзитетске славистике у СССР-у (21—23. јануар 1986).

1) свођење филологије претежно или у потпуности на лингвистику, науку о језику — у том случају лингвистика, апсорбујући филологију, мора, вјероватно, демонстрирати сувишност самог термина »филологија« (што се, међутим, не дешава);

2) свођење филологије на проучавање искључиво или готово искључиво писаних, нарочито старих, споменика, односно овдје се садржава тумачење које је још у XIX в. дао А. Шлајхер (он је филологију схватао као науку чисто историјску за разлику од лингвистике у правом смислу као природне науке).

Елиминише се, према томе, друга страна филологије — књижевна. Занимљиво је да издања намијењена широком кругу читалаца или издања уџбеничког карактера филологију дефинишу као дводјелну науку о језику и књижевности. И исправно раде пошто такво схватање потврђује и традиција и наша данашња представа (ми пак, на примјер, нисмо против номенклатуре филолошких занимања која одавно постоји!). Свести филологију само на старине није најсрећније рјешење јер остаје нејасно шта да се ради са оним књижевним језицима и књижевностима насталим на њиховој основи који су се формирали у новије и најновије доба, у, такорећи, »штампаној форми«, тј. без традиције писаних споменика? Испада да ће народи који имају младе књижевне језике и младе књижевности на тај начин и остати без филологије? С друге стране, тешко се може прихватити да је продуктивно свођење филологије само на лингвистику, иако је пракса такве врсте сада свуда раширена, и не само у лингвистичким приручницима и рјечницима. Довољно је на овом плану прегледати уџбеничко-монографijske радове типа »увод у филологију« који су се појавили у посљедњих пет година. У једном од њих фактички се говори о одговарајућој лингвистици, на примјер германској, пошто су сви дијелови издања чисто лингвистички и по називу и по садржају. У другим уз очигледну премоћ лингвистичког укључују се поједини, обично информативни, подаци о књижевним текстовима, али опет у одјељцима посвећеним конкретним језицима! Истовремено пак међу оним који се баве књижевношћу до сада није било покушаја да се напише »увод у филологију«. Жанр »увод у филологију« фактички је искључив монопол лингвиста! Таква експанзија лингвистике води, са своје стране, ка откидању науке о књижевности и на крају ка распадању саме филологије. Већ је 60-тих година такво откидање било очигледно, зато је А. А. Реформатски (в. Введение в языковедение, М., 1967, с. 49), истичући ову тенденцију (и слажући се с њом), указивао на »традиционалну неспојивост« области интересовања књижевног теоретичара, »који проучава биографију и биографске податке неког писаника или писца према књижевним изворима и... лингвисте, који проучава аглутинативни принцип спајања морфема и ријечи...«. Стварно, постоји низ проблема и области лингвистике и науке о књижевности који се међусобно налазе на знатној удаљености -- и у томе нема ничег необичног пошто аутономност тих двију наука

у оквиру опште науке филологије то дозвољава. Питање је, међутим, треба ли ићи у правцу раскидања савеза између двију наука или пак треба покушати наћи оне конце којима се они међусобно вежу изнутра? Говорећи о додирним тачкама двију наука, најчешће се указује на област као што је језик умјетничког дјела, чије проучавање, како је сматрао В. В. Виноградов, иде од језичких јединица и њихових особина ка умјетничко-естетском садржају дјела, а књижевни теоретичар — од идејно-умјетничког садржаја ка његову оличењу средствима језика, тј. у супротном правцу. Вјероватно, то није довољно, као што није довољна констатација да изван језика не може бити ни књижевности. Језик је, стварно, почетни елеменат књижевности. Постојање језика и усменог народног стваралаштва само је потенцијална могућност, услов, терен за филологију. Међутим, када говоримо о правом филолошком, односно двостраном, лингвистичко-књижевном, нивоу, не мора се једноставно радити о језику уопште, већ о писаном, књижевно-писменом, књижевном језику. Јер се управо појавом књижевног језика, односно писмености, појављује и књижевност у широком смислу ријечи. Овдје се запажа унутарња дијалектичка веза: функционише књижевни (књижевно-књишки) језик — функционише и књижевност. У томе је она нит која спаја језик и књижевност, науку о језику и науку о књижевности. Књижевни текст, језик књижевности зависи од књижевног језика, пошто се ствараоци књижевности и уопште писаних текстова придржавају прије свега норми књижевног језика, додајући затим томе елементе, црте свог, индивидуалног говорног стваралаштва и узимајући у обзир на крају крајева стратификацију језика у цјелини, тј. користећи се такође грађом територијалних и социјалних дијалеката. А сам је књижевни језик као чиста апстракција немогућ, он се испољава само у тексту. Чини се да управо та исконска унутарња дијалектичка узајамна веза и узајамна условљеност језичког и књижевног учвршћује филологију, не даје јој и неће јој дати да се распадне.

У свјетлости реченог савремена се филологија појављује као комплексна наука, чији су објекти језик и књижевно стваралаштво, које се ствара на његовој основи (књижевност). Знање о објектима формира се у складу с тиме у лингвистику и науку о књижевности, при чему се како у првом тако и у другом случају кристалишу два аспекта — теоретски и практички, примијењени. Теоретски аспект лингвистике предвиђа научно проучавање структуре језика и формулисање нормативних и осталих препорука у облику специјалних кодифицираних упутстава (граматика и рјечника); у науци о књижевности у том се случају ради о научној анализи књижевних текстова о циљем разоткривања детаља и закономјерности историјско-књижевног процеса и стварања историја одговарајућих књижевности. Примијењени аспект лингвистике предвиђа примјену језика и нарочито књижевног језика у различитим областима живота с неизоставним функционисањем специјалних лингвистичких установа.

у облику лингвистичких друштава, института, комисија и сл., за науку о књижевности то је штампање књижевних дјела у периодици и у појединим књигама, њихово проучавање у школи и другим установама уз организаторску улогу посебних књижевних савеза, удружења, друштава, института и сл. Из реченог се оцртава дво-дјелни модел савремене филологије. Такав модел нарочито потврђују филологије које се формирају наочиглед једне-двје генерације, тзв. филологије с убрзаним развојем (о томе касније).

Ослањајући се на претходно размишљање умјесно је поставити питање: а каква је структура савремене словенске филологије? Тако постављено питање помаже да се испоји доста момената који заслужују посебну пажњу. Очигледно, треба говорити о општој словенској филологији, или словенској макрофилологији, која има структуру са два нивоа: с једне стране, то је најопштија проблематика која дотиче »интересе« свих словенских језика и књижевности (на примјер, питање прасловенског језика и др.), с друге — то је свеукупност појединих словенских филологија. Овај други ниво, без обзира на његову привидну једноставност, садржи низ момената који нису сасвим разјашњени. Прије свега важно је поставити питање: колико појединачних филологија укључује у себи словенска филологија? Је ли исто колико и књижевних језика? Међутим, то није тако. Ако се пође од постојања традиционалних 12 националних (фактички националних!) књижевних словенских језика, онда филологија има само 11, пошто горњолужички и доњелужички образују заједно са књижевношћу која иза њих стоји јединствену лужичкосрпску филологију. А шта је са »старословенском филологијом«? Да ли она уопште постоји? Вјероватно се њено постојање мора признати ако се полази од чињенице да постоји систем појединачних филологија и да је неопходна потпуност тог система (систем диктира неопходност да се иде до краја); а ако се полази од традиције, као што је познато, веома дуге, вјероватно старословенска филолошка проблематика и мора остати у широким оквирима палеославистике. И још је интересантан овакав аспект: какав је саоднос књижевног и језичког (књижевно-језичког) у словенској филологији? Другим ријечима, колико словенским књижевностима одговара 12 словенских књижевних језика? Испоставља се да је тај саоднос несиметричан, он износи 14:12 на рачун тога што српскохрватски (или хрваткосрпски) језик лежи у основи српске, хрватске, црногорске и босанске (или Босне и Херцеговине) књижевности, а два лужичкосрпска књижевна језика формирају јединствену лужичкосрпску књижевност. На нивоу наука, према томе, у првом случају једној лингвистичкој страни одговарају четири књижевне, а у другом — двјема лингвистичким странама — једна књижевна. Очигледно на овакву расподелу страна филологије утичу допунски фактори — прије свега етнички (resp. национални) и с њима тијесно повезани социјални и историјско-културни. У неравнојерности развита страна филологије може се запазити једна од потврда да та

наука, са своје стране, не долази у »чистом виду« чим свеукупност лингвистике и науке о књижевности не тражи да се узму у обзир такође и друге дисциплине и науке. То су схватили већ у XIX в. — вијеку током којег су у тијесном јединству са словенском филологијом овдје биле тзв. помоћне дисциплине — историја Словена, етнографија, палеографија и др. Управо у таквом јединству појам који ми разматрамо дат је у чувеној »Историји словенске филологије« В. Јагића. Међутим, граница двају вијекова демонстрирала је већ одлучнију дезинтеграцију у славистици у цјелини и словенској филологији нарочито.

Разматрајући неке аспекте структуре и састава савремене словенске филологије, фактички смо поставили још једно важно теоријско питање: да ли је данас систем појединачних словенских филологија затворен или пак у њему остају још, како је то уобичајено рећи, празни квадратићи? (О тзв. »старословенској филологији« ми смо се у општим цртама већ изјаснили; осим тога, то је питање историјског, ретроспективног плана, док нас сада интересују потенцијалне могућности и границе система појединачних словенских филологија.)

Европа је једини регион у свијету чија је филолошка карта представљена доста подробно. Филолошком потпуношћу у цјелини се одликује и савремена Славија. Дуготрајно постојање на овом терену филологија, њихово постојање код сваке словенске нације (народности) толико је очигледна чињеница да проблем настанка нових филологија као да и не постоји. Међутим, систем појединачних филологија у Славији није херметички затворен, овдје још постоји могућност извјесног збијања — збијања на рачун филолошких издања код неких етнојезичких острва. Етнојезичка острва представљају резултат историјских процеса у средњовјековној и новој Европи: у XV—XVI вијеку то су групе становништва које су бјежале испред Турака у дубину Европе (такви су, на примјер, Градишћански Хрвати, који сада живе у покрајини Бургенланд у Аустрији, Молишки Словени, или Хрвати — у средњојужној Италији), у XVIII в. то су групе које су доспјеле у миграциону бујицу на тзв. »Доњу земљу«, на подручја ослобођена од Турака (такви су југословенски, или војвођански, бачки, Русини). Градишћански Хрвати (око 35.000 људи), пошто су саставни дио хрватске нације, развијају од XVI в. свој властити књижевни језик на чакавској основи, имају на њему штампу и невелику књижевност. Кодификацију књижевног језика овдје је извршио оснивач нове градишћанско-хрватске књижевности Мате Милорадић 1919; године 1982. изашао је и солидан по обиму (637 стр.) »Њемачко-градишћанскохрватско-хрватски рјечник«, који је саставио тим научника Аустрије и Хрватске. Филолошка достигнућа Градишћанаца представљају нераскидив дио хрватско-српске филологије, мада и заузимају у њој унеколико издвојено мјесто.

Другачија је ситуација са југословенским Русинима (25.000—30.000 људи), чија глотогенеза за сада остаје до краја неразјашње-

ном. Уз потпуно јасно сачувано памћење о својој етничкој припадности закарпатско-украјинском становништву, југословенски Русини, живећи током готово два и по вијека у географској изолацији од своје прадомовине, изградили су такође у својој средини свијест о извјесној етничкој и језичкој посебности. Та чињеница у споју са низом других — друштвено-историјским, културним, а такође субјективним, предодредила је услове за појаву нове словенске филологије — русинске (југословенско-русинске). Ако се остави по страни питање предисторије (кружење међу Русинима у Бачкој и Срему рукописних текстова црквенословенске великоруске и украјинске редакције, на »угроруском«, или »незнабожачком«, на народном језику), онда се права русинска филологија рађа у XX в., тачније 1904. године, појавом прве књиге поезије коју је на русинском написао Гаврило Костельник («З мойого валала»). У периоду од 80 година та је филологија прошла продуктиван пут и, како се чини, дошло је вријеме да јој се отворе врата у породицу појединачних словенских филологија и самим тим у велику филологију. Узимајући у обзир појаву радова, дјела, организовање манифестација и институција, што за филологију имају темељно значење, а такође утицај идеологије покрета препорода, друштвено-политичких и социјалних фактора, могу се издвојити четири периода у развоју ове младе филологије.

Први — од 1904. до 1919: почетак филологије је књижевни (зборник Г. Костельника «З мойого валала»); лингвистичка страна посебним радовима није представљена, мада треба имати у виду да су, у самим Костельниковим поетским текстовима оваплоћени они принципи књижевног језика који су касније и били кодифицирани; на друштвено-политичком плану то је била реакција на политику асимилације, коју је проводила мађарска власт; у исто вријеме покушај да се 1913. оснује русински лист није био реализован због неповољних друштвених увјета.

Други — од 1919. до другог свјетског рата: обје стране филологије (лингвистичка и књижевна) почињу да се изравњавају — 1923. излази прва граматика русинског књижевног језика, коју је опет написао Г. Костельник («Грамматика бачвансько-рускей бешеди»), и, ослањајући се на норме дате у њој, писци стварају поетска и прозна дјела (и овдје основна заслуга припада Г. Костельнику), појављују се први критички и историјско-литерарни текстови. Књижевно стваралаштво задржава везу са фолклором, у њему су живи мотиви прадомовине — Горнице. На организационом плану створена су друштва — Русинско народно културно-просвјетно друштво (РНПД), које је на идејно-политичком плану било на реакционим позицијама, али које је ипак много урадило за развој матерњег језика и књижевности, и Културно-просвјетни савез југословенских Русина (КПСЈР), који је настао као опозиција РНПД и чија је друштвено-политичка платформа, иако у низу питања лијева, у цјелини ипак била недовољно јасна. У језичком питању (и у естетском

питању) КПСЈР је стајао на »општеруским« позицијама и самим тим је потцјењивао значај матерњег језика за развој културе. У том се периоду препорода појављују прва русинска периодична издања — лист »Руски новини« (1924), годишњак »Руски календар« (1921) и др. На друштвено-политичком плану покрет препорода показао се као могућ у вези са падом 1918. Аустро-Угарске монархије и образовањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Трећи — од 1945. до 70-тих година: обје стране филологије добијају мање-више равномјеран развој, нарочито у другој половини тога периода, на лингвистичком плану суштински догађај представљала је појава 1965—1968. трију школских граматика матерњег језика («Мацеринска бешеда») М. Кочиша, које су обновили кодификацију, на књижевном — појава 1967. првог русинског романа, који је написао Владимир Костелњик («Жеми моя»). Развијајући се у новим друштвеним условима, у условима изградње социјализма, књижевност одређује своје класне позиције и настоји да заузме своје мјесто у контексту књижевности народа Југославије и у контексту украјинске књижевности. На организационом плану суштинску улогу игра низ русинских установа — штампарија у Руском Крстуру, издавачка кућа »Руске слово«, друштво »Руска матка« (постојало је само крајем 40-тих година) и др., штампање периодичних публикација — новина »Руске слово«, годишњака »Народни календар«, књижевног и друштвено-политичког часописа »Шветлосц« итд., издавање антологије поезије, вођење просвјетног рада на русинском језику.

Четврти — од 70-тих година до данас: као и у претходном периоду, филологија се тих година равномјерно развија. На лингвистичком плану истакнуто мјесто припада овдје »Правопису руског језика« (1971) и »Граматики руског језика« (1974) М. Кочиша, првим лексикографским издањима, при томе се јавља и успјешно развија тенденција редовних истраживања низа општих и појединачних проблема русинске лингвистике све до појаве дисертација. У области књижевности суштинску улогу игра појава серија романа (књижевност се од литературе кратких жанрова претвара у књижевност широких жанрова), многобројних поетских и прозних дјела, издавање сабраних дјела у два тома оснивача русинске филологије (од 1904. до 1983. изашло је приближно 120 књига из области књижевности). Књижевност постаје књижевност убрзаног развоја, са много жанрова и аспеката. Књижевно-критички радови (до почетка 80-тих година било их је 400) прате књижевни процес, а 1984. се у издању Матице српске појављује и цјелокупна историја русинске књижевности, коју је написао Ј. Тамаш. На организационом плану првостепени значај за тај период има основано 1970. године Друштво за русински језик и књижевност са његовим научним гласилом часописом »Творчосц« (1975), Катедра за русински језик и књижевност на Филозофском факултету Новосадског универзитета (1981), односно русински се књижевни језик од језика школе диже на ниво језика

универзитетског образовања. Реализује се, на тај начин, могућност школовања дипломираних стручњака за русинску филологију (1985. прва три стручњака од 23 уписана 1981. била су дипломирала, в.: Руске слово, 1985, бр. 34, 23. августа, стр. 9). Широку распрострањеност добијају различита културно-просвјетна друштва, традиционалним постају културне манифестације и сл., редовно излази периодика, од 1975. у Новом Саду се емитује на русинском радио и телевизијски програм. Битно је да се и тих година осјећа покушај одређивања свога мјеста у филолошком контексту Војводине и Југославије у цјелини, у контексту савремене украјинске филологије.

Русински филолошки процес, представљен у континууму четири хронолошка пресека, потпуно основано говори о томе да је пред нама нешто цјеловито, динамично, нешто што по садржини и по суштини унутарњих процеса образује појам »филологија«. При томе је битно да је то филологија убрзаног развоја: готово је свака њена етапа пуна веома важних догађаја лингвистичког и књижевног карактера. Узгред, том својом особином русинска филологија, чији буран развој пада на 60—70. године, још једном потврђује да је принцип убрзаног развоја, који је први пут нашао реално оваплоћење у СССР-у након октобарске револуције, када су десетине народа и на-родности добиле писменост и почеле формирати властите филологије — једно од темељних својстава филолошког процеса, пошто у условима функционисања филологија са дугом традицијом нове филологије неизбежно морају уједначавати како своју структуру тако и ниво теоретских разрада. Сасвим је очигледно да је реализација принципа убрзаности могућа само у повољним друштвеним условима. Русински филолошки процес даје такође могућност испољавања узајамне везе језичког и књижевног: почетак је овдје књижевни, лингвистичке кодификације још нема, али њена обиљежја имплицитно су присутна у првом тексту књиге поезије (узгред, о истовременом лингвистичком осмишљавању говори и прилог на крају књиге са кратким фонетско-ортографским и граматичким подацима). Динамика насталог филолошког процеса је таква да се већ у другом периоду његова развоја запажа одређено поравнавање обију страна: одмах након прве граматике русинског књижевног језика и првих лингвистичких анализа почиње да се формира и књижевно-умјетнички процес (пише не само Г. Костељник него и други, пише се не само поезија него и проза итд.). Наредна два периода демонстрирају већу или мању равнотежу обију филолошких страна, што, на крају, и чини претпоставку за успјешан развој било које филологије.

У савременој Славији постоје и неки други филолошки издаци, који у будућности могу израсти и дати праву филологију или дати одговарајућој националној филологији нешто другачији садржај и другачију структуру. Већ смо говорили о градишћанско-хрватском филолошком процесу, који структурно збија и садржајно обогаћује хрватско-српску филологију, дајући јој самим тим типо-

лошки не толико уобичајен садржај и форму. Микрославија је, према томе, и одређен извор за попуњавање система појединачних филологија и извор структурног збијања неких од њих. Наравно, тај извор није исцрпан. Али и оно што даје заслужује разумијевање не само самог по себи него и на општесловенском филолошком фону.

Филологија је наука с неограниченом перспективом. То се тиче не само неограничености развоја њених унутарњих процеса него и проширивања састава појединачних дијелова. Може се прогнозирати формирање нових филолошких процеса за низ региона свијета. Тако у регионима који се карактеришу »филолошком компактношћу« (таква је, на примјер, Европа) филолошки су издanci могући само у неким етно-језичким острвима и у периферним областима ових или оних етно-језичких континуума. Друга подручја свијета крију огроман филолошки потенцијал ако се има у виду да до данас, према разним оцјенама, писменост има свега 200—300 језика свијета. Напокон, далека будућност наговјештава, вјероватно, формирање и нових видова филологије. У најмању руку овдје ће бити умјесно сјетити се питања које је још 1908. године у чланку »Међународни споредни језик« поставио И. А. Бодуен де Куртене: »Ко зна неће ли временом на универзитетима разних земаља и држава бити основане катедре за међународни језик и међународну књижевност?« (тј. »међународну филологију«). Хоће ли, и сада, готово стољеће касније, тешко је о томе говорити. Зато је апсолутно јасно да данашње филологије, велике и мале, старе и нове, значајне и скромне, раде и за дан данашњи и за дан будући.

TOWARDS THE ESTABLISHMENT OF NEW SLAVIC PHILOLOGIES IN THE PRESENT TIME

Summary

This article aims to provide an analysis of the present state of the Slavic philology in general but the author also discusses the relevance of Micro Slavia to general linguistic issues. The third issue dealt with in this article is the status of the Ruthenian philology within the larger framework of national philologies and the special attention is given to the process of codification of Ruthenian language in Yugoslavia.